

BYUDJETLASHTIRISH - OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARIDA MOLIYAVIY BOSHQARUVNING ZAMONAVIY USULI SIFATIDA

Alimov Aziz Ravshanovich

al-aziz@list.ru Q998909268945

Annotatsiya: Maqolada oziq-ovqat sanoati korxonalarida byudjetlashtirish tizimini joriy etishning ahamiyati va samaradorligi tahlil qilinadi. Byudjetlashtirish korxona faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va tahlil qilishning moliyaviy asosini shakllantiradi. Oziq-ovqat sanoatida ishlab chiqarish jarayonining mavsumiyligi, xom ashyoning tez buzilishi va mahsulot assortimentining kengligi bu sohada byudjetlashtirishni to'g'ri tashkil etishni talab etadi. Samarali byudjetlashtirish tizimi moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: byudjetlashtirish, oziq-ovqat sanoati, moliyaviy boshqaruv, xarajatlar, samaradorlik, rejalashtirish, nazorat.

Oziq-ovqat sanoati korxonalarida mahsulot tannarxini hisobga olish, tahlil qilish va boshqarish masalalariga ilmiy yondashuvni amalga oshirish hozirgi sharoitda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu, ayrim oziq-ovqat ishlab chiqaruvchi korxonalarda ishlab chiqarish hajmining pasayishi va ularning qator salbiy omillar ta'sirida murakkab iqtisodiy holatga tushib qolgani bilan izohlanadi. Bunday omillar qatoriga xomashyo bazasining etarli emasligi, uning past sifati, qayta ishlash texnologiyalarining eskirganligi, mahsulot turlarining kamligi hamda ko'plab kichik va o'rta korxonalarining moddiy-texnikaviy bazasining rivojlanmaganligi kiradi.

Shuning uchun tashqi va ichki muhitning salbiy ta'sirini yumshatish va barqaror iqtisodiy o'sishga erishish faqat kompleks choralar ko'rish orqali mumkin. Korxona miqyosida shunday mexanizmni joriy etish lozimki, u moliyaviy-iqtisodiy holatni barqarorlashtirish va kelgusida ularning izchil faoliyatini ta'minlash imkonini bersin. Buning uchun sohaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda boshqaruv hisobi tizimini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Byudjet bilan boshqarish tizimi — bu korxona faoliyatini moliyaviy ifodada rejalashtirish, hisobga olish, nazorat va tahlil qilish jarayonidir. U mas'uliyat markazlari bo'yicha tuzilgan byudjetlar shaklida amalga oshiriladi. Byudjet — bu korxonaning mavjud resurslaridan belgilangan maqsadlarga erishish uchun hisob-kitob qilish hamda qabul qilinayotgan boshqaruv qarorlarining samaradorligini ta'minlovchi nazorat vositasidir.

Oziq-ovqat sanoati korxonalari boshqa sohalarga nisbatan byudjetlashtirish va boshqaruv hisobi tizimiga yuqori talablar qo'yishi zarur. Chunki bu sohada aylanma kapital (moliyaviy tsikl) va asosiy kapital (investitsiya tsikli) harakatining o'ziga xos

jihatlarini mavjud bo'lib, ular korxona faoliyatini byudjetlashtirishning asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi.

Oziq-ovqat sanoati korxonalarida byudjet tizimini shakllantirishda quyidagi omillar inobatga olinishi lozim:

- tayyor mahsulot turlarining keng assortimenti;
- xomashyo va mahsulotning qisqa saqlanish muddati;
- tovar qadoqlanishining marketingdagi o'rni va ahamiyati;
- davlat va iste'molchilar tomonidan mahsulot sifati ustidan qat'iy nazorat;
- texnologik jarayonlarning qat'iy me'yorlanishi;
- ta'minlash va sotish jarayonlarining nazoratda bo'lishi;
- mahsulot birligi tannarxini hisoblashdagi sohaviy qiyinchiliklar;
- to'g'ri taqsimotni talab qiluvchi yuqori miqdordagi boshqaruv xarajatlari.

Qisqacha aytganda, oziq-ovqat sanoati korxonalarida samarali byudjetlashtirish tizimini joriy etish ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, tannarxni optimallashtirish va boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda qabul qilish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Oziq-ovqat sanoati korxonalarida byudjet tizimini shakllantirish jarayonida mahsulot iste'molining mavsumiylik omilini hisobga olish zarur bo'ladi, bu esa tizimni tashkil etishda ma'lum qiyinchiliklar tug'diradi. Shu sababli samaradorlik ko'rsatkichlari mavsumiy o'zgarishlarni inobatga olishi kerak. Byudjetlashtirishni joriy etish to'g'risida yuqori rahbariyatning qaror qabul qilishi muhim ahamiyatga ega bo'lib, u moliya boshqaruvi metodologiyasini, moliyaviy hisob markazlari tuzilmasini, byudjetlar tizimini va boshqa uslubiy jihatlarini aniq belgilab berishi lozim. Oziq-ovqat sanoati korxonalarida byudjetlar ham bo'limlar darajasida, ham korxona miqyosida tuzilishi tavsiya etiladi. Bo'limlar byudjetlari birlashtirilib, korxonaning yagona (general) byudjeti yoki moliyaviy balans shakllantiriladi.

Asosiy byudjetni tayyorlash jarayoni ikki bosqichdan iborat:

1. operatsion byudjetni tayyorlash,
2. moliyaviy byudjetni tayyorlash.

Byudjetlashtirish jarayoni sotuvlar byudjetidan boshlanadi. U rejalashtirilgan mahsulot hajmi, narxi va har bir turdagi mahsulotdan olinadigan daromad haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Sotuvlar byudjeti quyidagi savollarga javob berishi kerak:

- qaysi turdagi mahsulotni ishlab chiqarish foydabop;
- qaysi hajmda va qaysi vaqt oraliqlarida sotish rejalashtirilgan (mavsumiylikni hisobga olgan holda);
- mahsulot uchun qaysi narx mos keladi;
- sotuvlardan tushumning qaysi qismi joriy oyda, qaysi qismi keyingi oyda to'lanadi, hamda qarzdorlik ehtimoli bormi.

Ishlab chiqarish byudjeti sotuvlar byudjetiga asoslanib tuziladi va ombordagi tayyor mahsulot zaxiralari dinamikasini inobatga oladi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish zaxiralari byudjeti ham shakllantiriladi. U xomashyo, materiallar va tayyor mahsulotlar zaxiralarining rejalashtirilgan darajalarini aks ettiradi. Byudjet qiymat ifodada tuziladi va korxonaning xomashyo va materiallarni sotib olish hamda foydalanish bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarini qamrab oladi. Bu ma'lumotlar keyinchalik balans prognozini va foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotni tayyorlashda foydalaniladi.

Bundan tashqari, materiallar bo'yicha xarajatlar byudjetiga to'lov jadvali ham kiritiladi. Asosiy materiallar bo'yicha xarajatlar va to'lovlar jadvali ikki qismdan iborat bo'ladi:

1. ishlab chiqarish uchun talab etiladigan xomashyo miqdorini hisoblash (xomashyo sotib olish rejasi),
2. ushbu materiallar uchun to'lovlarni amalga oshirish jadvali.

Qisqacha aytganda, oziq-ovqat sanoati korxonalarida samarali byudjetlashtirish tizimi mavsumiylikni hisobga olgan holda ishlab chiqarish va sotuv jarayonlarini rejalashtirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda moliyaviy natijalami oldindan baholash imkonini beradi.

Mehnatga haq to'lash bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar byudjeti — bu asosiy ishlab chiqarish xodimlariga to'lanadigan ish haqi miqdorini ko'rsatuvchi rejaviy hujjat bo'lib, u korxonada joriy qilingan to'lov tizimi asosida tuziladi. Agar korxonada ish haqi bo'yicha qarzdorlik mavjud bo'lsa yoki uni o'z vaqtida to'lash imkoniyati cheklangan bo'lsa, qo'shimcha ravishda qarzni qoplash jadvali tuziladi. U xomashyo va materiallar uchun to'lov jadvaliga o'xshash tarzda shakllantiriladi.

Ishlab chiqarish xarajatlari byudjeti — bu korxonaning oziq-ovqat mahsulotini ishlab chiqarish bilan bog'liq barcha xarajatlarini qamrab olgan moliyaviy reja bo'lib, unda to'g'ridan-to'g'ri mehnat va material xarajatlari hisobga olinmaydi. Umumiy ishlab chiqarish xarajatlari doimiy (masalan, amortizatsiya, ta'mirlash) va o'zgaruvchan qismlarga bo'linadi. Doimiy qism aniq ehtiyojlar asosida belgilanadi, o'zgaruvchan qism esa normativlar asosida hisoblanadi. Bu normativlar o'tgan davr ma'lumotlari, inflyatsiya va bozor holatiga ko'ra tuzatiladi.

Idora (boshqaruv) xarajatlari byudjeti esa ishlab chiqarish va sotuv bilan bevosita bog'liq bo'lmagan xarajatlarni o'z ichiga oladi. Bularga kadrlar bo'limi, avtomatlashtirish bo'limi, noiqtisodiy binolarni yoritish va isitish, aloqa xizmatlari, soliqlar, kredit foizlari va boshqalar kiradi. Bu xarajatlar asosan doimiy bo'ladi, ayrim qismlari esa sotuv hajmiga bog'liq holda normativ asosida rejalashtiriladi.

Barcha oldingi byudjetlar tayyorlangandan keyin asosiy moliyaviy byudjet tuziladi. Uning asosini prognoz qilinayotgan foyda va zararlar hisoboti tashkil qiladi. Bu hisobot rejalashtirilayotgan faoliyat natijalarini oldindan ko'rsatadi va sotuvlar, ishlab chiqarish xarajatlari hamda joriy sarflar asosida tuziladi. Shu orqali foyda solig'ini

hisoblash va pul oqimlari byudjetiga kiritish imkoni paydo bo'ladi. Asosiy qiyinchilik mahsulot tannarxini aniq baholashda namoyon bo'ladi, chunki oziq-ovqat mahsulotlari turlari, texnologiyalari va saqlash shartlari bo'yicha turlicha bo'ladi. Shuning uchun korxona resurslar sarfi va narxlar o'zgarishini hisobga oluvchi tannarx modelini yaratishi zarur.

Kelgusida pul oqimlari byudjeti shakllantiriladi, u barcha byudjetlar natijalarini o'z ichiga oladi. Agar defitsit kuzatilsa, qo'shimcha mablag' manbalari — masalan, bank krediti — ko'zda tutiladi. Bu holda moliyaviy jadvalga kredit olish va qaytarish, foiz to'lovlari kabi moddalar kiritiladi.

So'nggi bosqich — rejaviy balansni tuzish bo'lib, u korxona aktivlari va passivlarining rejalashtirilgan holatini aks ettiradi. Aktiv va passivlar yig'indisi teng bo'lishi kerak, bu tuzilgan byudjetning to'g'riligini va buxgalteriya hisobining ikki tomonlama yozuv tizimi asosida amalga oshirilganini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, byudjet tizimini joriy etish korxonaning moliyaviy oqimlarini shaffoflashtiradi, resurslar harakatini kuzatish va nazorat qilish, ustuvor to'lovlarni belgilash, daromad va xarajatlarni rejalashtirish imkonini beradi. To'g'ri tuzilgan byudjet tizimiga sarflangan xarajatlar o'zini oqlaydi, chunki u moliyaviy barqarorlik va foydalilikni oshiradi. Shu bois, hatto kichik qayta ishlovchi korxonalar ham byudjetlashtirishni (ixcham shaklda bo'lsa ham) amaliyotga joriy etishlari maqsadga muvofiq.

